

9618

Dalarna

Ålsån

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Segerström, A. 1936.

ALMA:s frijel. M. 87 Humleodling
och brygd.

13 H. 4 =

8196

L. L.

Exc. J. P.

I. Humleodling och brygd. M. (A.S.M.) 1.

Ordet hummle = hummle fortlever ännu och är den enda Ortsbenämningen för väkten i fråga, men det kan också betyda enbart de mogna kottarna. Rankan heter hummälresna, pl-resna resna f. mur, och ett uppskjutande skott om våren kallas jök eller hummäljök. Gamla personer, som levt jök före sista sekelskiftet talade om gullhummle, ku - ru jag inte då gjorde klart för mig, vad de menade därmed. Numera hörs ej ordet. Fruktställningen har sitt gamla namn kvar: hummälthoppa. Humlegårdar = hummälgårdar. En sådan var väsentligen anlagd bakom fjärså. bakom ladugården, som så gott som alltid låg i rikningen öst-väst med ingång från nordsidan. På sydsidan fannas därför de bästa betingelserna för lyckad humleodling. Storleken bestämdes av fjärsås längd, som även blev humlegårdens. Bredden var högst $\frac{1}{2}$ av längden, men överstyg gärna en fjärså.

Till stänger tog man helst smala tallsprotär, d. v. s. unga, tätvuxna tallar. De hembogs och barkades den tid på våren då skaren bar att gå på = då skarn bar, när kunn gå på skarn, i säm st se pekks som stå i förka se länji = och så fingo de stå och torka tills vidare.

På hösten breddes tall- eller grannis över humlegården = den risa hummälgåln. Den hackades el-
omskälles på något annat sätt så gott som aldrig.

På ^{lätligom}varan kunn ä fäll stark unna lita gräs ma na-
van = på våren kunde man väl riva ur den litet

starka
unden
fogräs med händerna. Till god omsorgnad av den samma hörde att kasta dit allt avfall, som där fick ruttna. Ruttnande stickor och sägsen ur vellidrä, utslitna skor och kläder m. m. hamnade alltid på humlegården. I lagom tå ha på hummälgåln = är lagom att kasta på h- n, var ett vanligt uttryck om totalt utslitna saker, som ej kunde brukas att ens lappa något annat gammalt plagg med.

Ä va vanli tå störs hummälgåln, när jökan ha kummi
 fram å vurti ss långs, ss å jekk tå jälp dem sno
 så kring störan (sprotan) = det var vohligt att störa
 humlegården, när skotten kommit fram och blivit så
 långa, så det gick att hjälpa dem sno sig kring stö-
 rarna. Sämn fekk hummälgu sjöt så sjölv tå i
 slutå av agusti äll början av septämber, för då
 skulle den tas ner = sedan fick humlen sköta sig
 sjölv till slutet av aug. eller början av sept., för då
 skulle den tagas ner. kvinnfolkan å ungan bruka
illigå jös hä = kvinnorna och barnen brukade van-
 ligtvis göra det. Då ryckte dem upp störan å skar
tå resnon nerve bakkån, å ss kasta dem hop å
ti en stakk = då ryckte de upp stöarna och skuro
 av revorna nere vid backen (marken) och så kastade
 de hop allt i en hög. Sämn tog dem resnon ti en
stör i taje å plikka av tuppon, som dem la ti sällån =
 sedan togs de revorna från en stör i taje och pluckade av kattarna, som lades i säll.

När tuppon ha torka, stoppa'n ner dem ti några gam-
mäl jistinn tomma = när humlekottarna hade torkat, stop-
pade man ner dem i någon gammal, gisten tunna.

Benämning för en viss humlemängd har aldrig
förekommil. Nä vi bryggdä, mätt vi hummeln mäna-
van = då vi bryggde, mätte vi hummeln med händerna.

Ranborna ha, så vitt hummet uttröas, aldrig an-
vänts till textila ändamål. Försäljning förekom
aldrig, ty humlemängden beräknades alltid
blott räcka för hushållet. Vi se logiken i, hur går-
dens storlek best. hushållets, detta i sin tur ladugårdens
storlek, och av denna följer humlegårdens. Allt, som
kunde röra prästerskapets trönde och humleus roll
i det samma är glömt.

II. Maltberedning.

Malt = malt. Malt till en (liten) brygd = malt för
(lit) e. (lita) bryggning. (ev bryggning) Adj. angående kvali-
teten förekomma ej. Man talade om maltkor eller

malt sä = malt säd, ty det kunde utom korn vara dels
 blandsäd, dels havre men aldrig råg, emedan den
 så sparsamt förekom i orten. Mälta betydde dels
 att låta maltväden gro, dels bereda säd till malt.
 Det senare uttrycktes dock oftare läjör malt. Ordet
 kan även eubart betyda gro, ty det heter: A rängän,
so såa mält fäll mä o sitt ute = det regnar, så säden
mältart gro väl, medan den sitter ute. Passiiformen
 hänförs sig vanligast dock till maltberedningen.
När dom skull mälta, hadd dom ti säa ti ett kar i
slog på vattn, ä so fekk ä stå ett par timär = när de skulle
 mälta, hade de i säden i ett kar och slog på vattn, och
 så fick det stå ett par timmar. Ä kallastä lägg i
mälta = det kallades ^{säd, som skulle} lägg i mälta. När dom ha äna tä
slo tä vattnä, tog dom rea på en kvast äll en brädstump,
tä höll för säa, so o int käm mä ur = så de ämnade
sig till att slå av vattnet, togo de reda på en kvast eller
en brädstump, att hålla för säden, så hon inte kom med ur.

5.

göra
 "förfärdige"

mälta
 "gro"

ULMA 9618. A. Segerström. 1936

DAL. AL

Frgl. M 87

Måltningja tog olika ti, för ä berodd på varman
 ä va ä va för sässlag för var gång = måltningen tog
 olika tid, ty det berodde på (olika) värme(n) och vad det
 var för sädsslag vardera gången. För groddarna bru-
 kades benämningen älpör. Torkningen skedde vanti- äl
 gen i basstu. Än bredd ut maltä på lavan, ä närä
vart kett, karän hop ä, so ä fekk ligga | sötna = man sötna
 breddde ut maltet på lavarna, och när det blev kett,
 karade man hop det, så det fick ligga och sötna | Ä
va allt fjäjin tä gå ut i järn ur där där kett'n =
 man var allt glad att få gå ut ur den där kettan.
Som ella jämt i ungär, som va jorda tä teggäl utom
i takki bastur, där äm bada, för där va äm tvingin
tä ha grästusungär, so äm koll tä slå vatten på =
 =De eldade ständigt i ugnar, som voro gjorda av tegel
 utom i sådana badstur, där de badade, ty där voro
 de tvingna att ha grästusugnar, så att de höllo
 att slå vatten på. Närä va tørt, varä tä häv

ULMA 9618. A. Segerström. 1936

DAL. AL

Frgl. M 87

7.
 maltäⁿ tåⁿ (kar) kvara. Som kunn ha ä tåⁿ e skvalt.
 kvar äll e tullkvar, män ä kunn hända, att som
 hadd maltkvar som som drog för hand, ä som
 jekk tungt, alliles förfärli = när det var tårt, var det
 att föra maltet till kvarnen. De kunde ha det till
 en skvaltkvarn eller en tullkvarn, men det kunde
 hända, att de hade maltkvarnar, som de droge
 för hand, och de gingo tungt, alldeles förfärligt.
 Hur de nu betedde sig, hette det bara tåⁿ mal malt.

maltkvarn
 hand-
 kvarn

Maltdrycker.

Dricka = dreka. för dreka = göra dricka. Tol. på anv. V
 i best. form: dreka ha släppi av sä = drickat har slä-
 git av sig. Spissöl var det enklaste. Man slog endast
 vatten på malt, och då det stätt och dragit, drack
 man drycken utan vidare beredning. Avslaget (om
 dricka) hette stånde och även duvi. Furt dr. = brii dr.
 Öl bryggdes aldrig, men man talade om svänskäl, som
 köptes vid stads. och marknadsbesök.

spis-öl

stånnden
 duven,
 bet. 2 "av-
 slagen"

Specialbenämningar är ej många. Då det gäller tiden är det egentligen endast vanli drekka och juldrekka, vilket senare var kraftigare. Gäller det tillverknings sättet talades blott om vort och drekka, som ha jäsi. (jäst) Jäligt dricka kunde betecknas med barå lankän, barå skvit, vilket senare uttryck avse svaga, dåliga drycker i allmänhet. Starkt dricka var starkt drekka, kraftigt drekka. Bryggd kan heta bryggning, drekksjöring. Brygden skedd nästan utan undantag i köket = stuggu, ty få ägde brygghus = sters. Beredning av dricka utan vörtning har ej egt rum utom för spissöl, då kokning ej ägde rum. Med mäsk menades malt + vatten, och ibland fanns även söndermosad potatis med i den. Namnet fanns både innan och eftersedan vörten tagits ur den. Mäsken stod först en stund och drog, varpå den kokades i en gryta eller kittel. Sedan silades uppskaket genom

skvit

mäsk

halm, som läg i karot = bryggkuffen, fena. Om än
 la ertris lamå halmän, sinu, vart dricka väldi brunt
 i fint = om man lade ärthalm med (den andra) halmen,
 blev drickat väldigt brunt och fint. Halmen kunde
 kallas rosthalm. Sedan allt var silat, slog man
 på vatten för att skölja ur det, som kunde finnas
 kvar i märken, men då ställdes ett nytt kärl under.
 Tärke där dränk, sinu, som rann sist, när'n a slä- obs.
 ji på vatten så länge ä fanns ns tä sjölj ur = så
 där dränk, ser man, som rann sist, när man har slä-
 git på vatten så länge det fanns något att skölja ur.
 Under kokningen röides med en bryggspilu. brygg-spela
 f.
 I bottn på silkuppen län ti nor pinnar äll
 vedtrån för att int halmän skull ligg för tätt =
 = i bottnen av silkaret lade man i några pinnar
 eller vedtrån för att int halmen skulle lig-
 -ga för tätt. Drickat kokades en stund, imman
 hmlen tillsattes, men även den skulle koka en stund.

Det, som erhålls efter kukning och silning, kallades vört-vort. Vörten brukade man äsa med en sko-
pa en bra stund, troligen för att den fortare skulle
svalna, innan man hade i jästen. Jäsningen sked-
de i kar eller stamföt = ett högre och smalare kärl.
Jäst tog man ur en gammal drickstunna eller
också kunde man ha sparat sådan i stork, ku-
^{i vilket jäst förvarades}
liga glaskärl & jästflaska. Det var inte ovanligt, jäst-flaska
att den bästa vörten jästes upp först, och sedan
öste man i det sämre, sedan jäsningen tagit
fart. Det, som flöt upp, kallades skro eller
skrogga. Tille det inte jäsa, emedan jästen var
mindre tillförlitlig - ibland hade man även
slösad till malt, så att drickat knappast inne-
höll något socker - piggade man upp jästen ge-
mom att gnugga sönder litet socker och ha i den =
= om ä int' ville jäsa, gnuggen sönder nr
sockerbitar i frästa opp jäst'n.

ULMA 9618. A. Segerström. 1936

DAL. AL

Frgl. M 87

Efter jämningen skulle drickat tummas =
 = än skull töm drekka. Då tog än en tömsil i sunna v.
 sätt li sprunda på tomma i höll över ett sikta,
från vala sil från hummålstuppen = då tog man
en tömsil och satte i sprundet på tumman och
höll över ett sikte = kärl med färsilduk, ty man mär-
 te sila från humlekottarna. Tömsil = ett laggekärl tömsil
 med träpip i botten. Då tumman var fylld, sat-
 tes sprundet igen, och för att det skulle bli rik-
 tigt tätt, smetade man över en deg av havremjöl
 och vatten. På tumman fanns vidare en svicka =
 en smal tapp, där man släppte in luft vid urtapp-
 ningen samt tömtappen, genom vilken tappning-
 en skedde. Svicka var den smala tappen, svickhöl svickhof.
 hållet den sattes i. Hopbrygd från flera gårdar ha svickhål
 aldrig ägt rum. Kom någon in efter slutad
 brygd brukade man alltid fråga: skä du smak drek-
ka mitt? män vara klent, vän fäjjin tä tige =

= "ska du smaka mitt dricka?" men var det svagt,
 var man glad att tuga. Varä riktigt gott, kunn änfäll
sjikk e kanna tä grännäs må = var det riktigt gott,
 kunde man skicka en kanna till granngården också.
 Folkproföreställningar ha förgäves sökts.

Jissur = gåtor, som ha samband med hithörande
 de saker: Äkke ärä, som ranns ti ett harspar
män int' ti ett kobäs? En hummälspöte = vad
 är det, som rymms i ett harspar men inte i ett
 kobäs? En humlestör. Lång far, broku mor, bre
syster ä stark bror? Hummälän = Lång far-stören-
broku mor = humlestammen-, bred syster-bladet, stark
bror-kotten. — Jissa, ää fölla! Drängän
jekk tä vissa ä slakk piga, sō o pissa. (Att gå och
 hämta dricka) = Jissa vad det är! Drängen gick
 till en viss och slakk pigan så hon pissade =
 = kastade vatten.

humble-
spöte
 (malgata)
humble
 (gata)

Beredda drycker, vilka ej voro maldrycker.

Man har förr hört gamla personer tala om mjö = mjöd, men på den tid detta hördes, fick man ingen förklaring på saken. Mjödberedningen, som i enstaka fall tagits upp igen, har intet sammanhang med möjligen förekommande av tidigare datum. Eubärsdricka = eubärsdrekka har för använts och i enstaka fall ännu, men om nuvarande tillverkning sker som fordom, vet man ej; inte ens de äldsta nu levande. Förr hörde man ordet erröl, men då talade ingen om, vad de menade därmed. Dricka av björblake har troligen aldrig beretts. Den dracks alltid färsk, huvudsakligen av barnen. En sorts dricka, som gjordes vatten, kli och deg, skall någon gång ha förekommit, men både namn därpå och tillredningsätt ha fallit i glömska. Andra beredda drycker tyckas ej ha funnits, eller också är deras förekomst helt glömd.